

CLERGY AND LITERATURE IN THE MIDDLE AGES

Maria Tomova-Mihneva, PhD

Department of Philological and Natural Science
University of Ruse "Angel Kanchev", Silistra Branch
Phone: +359 086 821 521
E-mail: mtomova@uni-ruse.bg

Summary: The organization of spiritual and educational life in the Middle Ages was based on a well-developed state policy aimed at an independent Bulgarian Church and education which later became a model for the development of the Slavic Orthodox civilization.

Key words: clergy, education, literature, Middle Ages

ВЪВЕДЕНИЕ

След официалното приемане на християнството по нашите земи започва разпространението на новото учение по византийски образец: създава се църковна организация, чрез която на покръстването се гледа като на духовно владичество. Благодарение на прозорливостта на Борис I и на желанието му за създаване на независима българска църква и славянска книжнина, които да си съперничат с гръцката и латинската, започват да се поставят основите на българското образование. За основоположници на просветното и духовното дело се смятат учениците на Кирил и Методий.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Съгласно разработената държавна политика в областта на просветата Климент отива да работи в Кутмичевица, където основава Охридската школа, която развива не само просветителска, но и книжовна дейност. Т. напр. Климентовият биограф, разказвайки за организирането на духовния живот в отдалечените от столицата провинции Кутмичевица, Девол и Охрид, съобщава как княз Борис „предал блажения Климент на Домета или по-скоро Домета на Климент, а още по-точно да кажем, предал ги един на друг: единия като послушен във всичко, а другия – да си служи с първия като с помощник при решенията си. Климент се изпращал за учител в Кутмичевица и се издало нареждане до всички жители на „тази страна да приемат светеца с почит, да му предоставят преизобилно и щедро всичко, да го удостоят с дарове и чрез видимите неща да разгласят между всички съкровището на любовта, което е вложено в душата” (Ал. Милев, 1966).

По-значими писмени паметници, създадени там, са „Зографско евангелие“, „Мариинско евангелие“, „Асеманиевото евангелие“.

Наука развива школата първоначално в Плиска, а след преместването на столицата – в Преслав. Покровител на това духовно средище става цар Симеон, един от най-високообразованите българи по онова време. Новоизградените книжовни центрове изиграват изключително важна роля за последващото развитие на духовността и образованието не само по българските земи, а и в Сърбия, Хърватия и Русия.

За забележителните успехи на Симеоновата епоха, за великолепието на българската архитектура, строителство, каменоделство, приложни занаяти и т.н., съдим по сведенията на домашните и чуждите писмени паметници и от археологическите находки по нашите земи. Възникналите в края на IX – нач. на X в. писмени паметници съхраняват и предават „материализирания спомен” за християнския модел, създаден в Средновековна България, и от първа ръка свидетелстват за неговите най-атрибутивни характеристики – динамичен растеж във всички области на общественно-икономическия живот, разцвет на книжнината, висока грамотност, развитие на просвещението.

Обединените усилия на държавната и църковната власт в България създават условия за интензивно развитие на материална и духовна култура с универсален характер, изразяваща

потребностите не само на феодалната аристокрация (светска и църковна), но и на по-нисшите слоеве на обществото (В. Златарски, 1994). Упоритият труд на българските владетели позволява новоучредената църква да се издигне в нов, самостоятелен християнски център. С конструирането и първите прояви на образователните и културните институции е свързано началното изграждане на новия културен модел на християнска България с представителните материални и духовни постижения, формиращи специфичния облик на средновековното българско общество и легитимиращи го като автономен обект в историческото пространство (Г. Владимиров, 2005).

За пробудилия се у новопокръстения народ стремеж към смирен и богоугоден живот свидетелства и патриарх Фотий, който в своето „Окръжно послание от 867 г.“ пише: „Но и българите, народ варварски и христовоненавистен, станаха толкова много поклонни към богопознание и питомност, че като се отказаха от езическите си бесове и оргии и отхвърлиха заблудата на елинското суеверие, по чуден начин се присадиха към християнската вяра”.

Своеобразни изразители на новия статут, придобит с християнизиранието на българската държава, стават великолепната архитектура и строителството в Преслав, украсата на тронната зала в двореца, достолепното облекло и накитите на царя и болярите, майсторски изработените регалии на царската власт, за които с възхита говори Йоан Екзарх в *Шестоднева*. Същевременно в описанието прозира и нарасналото самочувствие на българина, който с гордост дава висока оценка за историческия принос на своите владетели към издигане могъществото на държавата и славата на престолния град, станал център на славянския свят. Едно от най-ярките писмени свидетелства за оптимизма на Симеоновата епоха съдържа *Българският апокрифен летопис*, който говори за благополучието по тогавашната българска земя, изразявано в плащането на символичен данък от „едно повесмо и лъжица масло и яйце на година. Това бе неговият данък от неговата земя, от неговите люде и нищо друго не искаше той. И много изобилие имаше в онова време при този цар Симеон” (Д. Петканова, 1982).

Върху духовния живот у нас през тази епоха изключително голямо влияние оказват свещениците и представителите на монашеството, защото от техните среди произлизат книжовниците и висшият клир – онези високообразовани наставници, често с благородническо потекло, чийто пиетет към вярата и образцов живот служат като пример и модел за следване. *Църковното сказание* на Константин Преславски, включено в преписания през 1348 г., но по-ранен по възникване Лаврентиев сборник, говори за осеяната вече с „домове Божии” българска земя, където църквите и манастирите, бидейки „Божий храм и свято място за молитва”, са „земното небе, в което Бог ходи и живее” (К. Куев, 1981).

Църквата и манастирът са разглеждани като центрове на духовния живот у нас, като средоточия на образованието и грамотността, на книжовната и научната дейност. За това свидетелстват словата в кратката редакция на сборника *Златоструй*. И това не е случайно, защото тук, на земята, църквата е място за непрестанно духовно учение, чрез което вярващият се запознава с личността и живота на Исус Христос; с ценностите на християнството; с християнския нравствен закон да се търси винаги доброто и да се избягва злото; с добродетелите и със смисъла на Божиите повели да се води чист, скромен и изпълнен с любов живот, наподобяващ житието на увенчаните с ореола на светостта праведници, чийто дом вече е небето: въ (цркъвъ събирающе сѧ... всѧка бо бесѧда безъ Нѧспѧха не явлѧтъ сѧ съде. всѧко же дѧховно Нѧчениѧ вѧносят сѧ. о нашеи бо (дши бесѧдѧмъ. и о лежащихъ вѧньщихъ иже сѧтъ на (нбсъхъ. и о свѧтълѧ жѧтїи. и о члколюбии (бжїи и о прочїимъ житїя сего (183в-г). Църквата е страж срещу дяволските злини (пѧдѧæѧѧ Æѧçѧðѧæѧÿ ïà æѧÿâĭĕà. пѧ âĭ ñòü (öðĕÿ, 37г), тя е пристанище за всяка човешка душа. „Дори да си грешник – говори проповедникът – влез в църквата, за да излекуваш своите прегрешения. Ако си праведник, то също влез, за да не отпаднеш от правдата. И за двама ви църквата е пристанище” (àÿà è Æðÿÿĭĕĕÿ ñĕ Æĭĕÿçĕ àà ïà ïòĭġààâĕ § ĭðàâĭâÿ. ïâĭĕĭÿ âĭ ĭðĕĭġâĭĕÿà ñòü (öðĕÿ, *Слово за покаянието и за Каин, и за Авел, и за Даниил, и за цар Ахав и за Павел*, л. 138в).

Основната предпоставка, сърцевината на идейния живот на българското общество през проучвания период са **образованието и книжнината**. Сред каноническите задължения на

епископа, ръководещ етническата епископия, влизат и отговорностите, свързани със свещенодействието и учението. Достатъчно ясно представа за добре организираната система на просветата в Средновековна България дават преводните и оригиналните слова и поучения с нравствено-дидактически характер, паметниците на агиографската литература, приписките и бележките, пръснати из старобългарските ръкописи. Всички те в съгласие с археологическите находки на десетки писала и закопчалки на книги, откривани при проучването на манастирските комплекси и крепостите по нашите земи, говорят, че грамотността на българите обхваща не само елита и монашеството (Г. Атанасов, 2017), че у нас са съществували благоприятни условия за появата на светски училища и висши школи, в които децата както на високопоставените членове на обществото, така и на по-нисшите прослойки, да получат необходимата подготовка за изпълнението на различни служебни задължения. Училища функционират главно при църквите и манастирите, където първоначалната грамотност или по-високите науки се придобиват под ръководството на свещеници и монаси, подобно на описаната в *Пространно житие на Климент Охридски* система на обучение. Според проф. Васил Златарски от *Житието* съдим, че първото славянобългарско училище, отворено от Климент в град Девол, бива разделено на два отдела: един за възрастни и друг за деца. Първият отдел е предназначен за „избраните между другите“, с които Климент прекарва повече време: освен че ги обучава на славянска грамота, той „им разкрива и по-дълбоките места от Светото Писание“. Те са неговите най-близки ученици, неговите помощници и бъдещите учители на народа. Във втория отдел на училището Климент преподава на начинаещите по разнообразни методи: на едни показва начертанието на буквите, на други пояснява смисъла на написаното, на трети насочва ръцете към писане.

Надежда Драгова посочва, че благодарение на упорития учителски труд на Климент Охридски се налагат имената „Българска църква“ и „Българска книга“, вм. „Славянска“ (Н. Драгова, 2005).

Разпространението на знания в проучвания период от българската история е преобладаващо мъжко занимание, а манастирите и духовенството са основният носител и потребител на грамотността. Но **български принцеси също посещават училище или притежават лични книги**, които вземат със себе си, когато встъпват в брак с наследници на чужди владетелски дворове. Историческите сведения в *Пространното житие на Кирил*, *Пространното житие на Методий*, *Пространното житие на Климент Охридски*, данните от съчинението с аполого-полемичен характер *О писменех*, *Прологът към Златоструй* и словата, посветени на ползата от четенето в същия сборник, дават основание да се смята, че обучението и знанията са били достъпни до хората от различни социални слоеве, че просветната и проповедническата дейност е целенасочена и непрекъсната. Вероятно по тази причина словата на Климент Охридски са написани така, че да удовлетворят потребностите и на най-обикновения човек, а поученията за индивидуално четене в *Златоструй* са адресирани към „всеки, който ги прочете“.

Въпросът за образованието и грамотността в средновековните европейски държави отдавна привлича вниманието на изследвачите предвид на това, че в тях той е разрешен по различен начин. В България грамотността е неделима част от добре функциониращата система на държавно-политическия апарат (Цв. Чолова, 2013). Излязлата през 2013 г. монография на проф. Цв. Чолова „Образованието в Средновековна България“ застъпва виждането, че през Средновековието у нас образованието се развива върху основата на концепцията за християнската „пайдея“, заимствана от античната концепция за формирането на човека чрез образование и усъвършенстване, „Христос е педагог на целия свят“. Византийският модел за общо образование „кръг на науките“, познат в Западна Европа като „седемте свободни изкуства“, е прилаган и у нас, но със своя специфика, която се вижда в организацията на образованието в книжовните школи. От България този модел е възприет и в православните страни в Европейския Изток.

Идеалният образователен цикъл включва организирането на училища и висши школи (университети). Изучаваните в училището учебни предмети са разделени на две групи, което предполага съществуването на две образователни равнища – такива, каквито ги знаем от

Пространното житие на Кирил. Първото е **твириумът**, включващ *граматиката, риториката и диалектиката*, чието изучаване води до усвояване на умения и навици за четене и писане. Кратката редакция на *Златоструй* съдържа данни за това образователно равнище дотолкова, доколкото в неговите слова се разяснява ползата от четенето на книгите и от разбирането на техния смисъл от гледна точка на християнската идея за постижимостта на нравствено-духовното извисяване на човешката личност по пътя на целенасочения труд за овладяване на скритата в книгите мъдрост.

Във второто образователно равнище – **квадриумът** – е заложено усвояването на *математика, геометрия, астрономия и музика*. Регистърът на изучаваните по време на университетската подготовка дисциплини зависи от наклонностите на конкретния обучаван и от свободата на преподавателя да избира по своя преценка теми или предмети. *Пространното житие на Кирил* дава представа за тези два етапа от обучението на Константин при едни от най-високообразованите византийски философи, граматичи и богослови. *Прологът* към пълната редакция на сборника *Златоструй* предлага интересен ъгъл на зрение към самостоятелния (бихме могли да го наречем „следуниверситетския“) етап от обучението на средновековния българин, когато под формата на индивидуално четене и търсене на знанието, добре образованият човек може сам да избере как да „се съревновава с ангелите“.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Историята на българската църква, на манастирите, училищата, скрипториите и библиотеките е част от историята на идеологическия, духовния и просветния живот у нас. Обективното осветляване на проблема за образованието у българите е стъпка към задълбоченото изясняване на причините, довели до разцвета на културния живот (Т. Петров, 2003). Възприемането на българския модел за духовно развитие от Сърбия и Русия през следващите векове и преминаването му по-късно във Влашко и в Молдова, определя водещото място, което България има за развитието на славянската православна цивилизация.

REFERENCES

Atanasov G. Two inscriptions with graffiti drawings from the end of IX - begining of X century - true evidences for the infiltration of Kiril-Metodii work in Northeastern Bulgaria. - In: Notifications of Academic centre "Saint Dazii Dorostolski". Book X, Year X. Ruse, 2017, p. 200-219 (**Оригинално заглавие:** Атанасов Г. Два надписа с рисунки графити от края на IX – началото на X в. – преки свидетелства за проникването на Кирило-Методиевото дело в Североизточна България. – В: Известия на Научен център „Св. Дазий Доростолски“. Книга X, Година X. Русе, 2017, с. 200 – 219.)

Cholova Tsv. Education in Medieval Bulgaria,. Sofia, 2013. (**Оригинално заглавие:** Чолова Цв. Образованието в Средновековна България. София, 2013.)

Dragova N. Old Bulgarian culture, Sofia, 2005, p.101. (**Оригинално заглавие:** Драгова Н. Старобългарска култура, София, 2005, с. 101.)

Kuev K. Ivan-Aleksander anthology (collection) from 1348. Sofia, 1981, p.345. (**Оригинално заглавие:** .Кув К. Иван-Александровият сборник от 1348 г. София, 1981, с. 345.)

Lecheva G. Specifics of the old Bulgarian written culture. (**Оригинално заглавие:** Лечева, Г. Специфика на старобългарската писмена култура. В: Litera scripta manet, verba volat. Виж: https://lechevag.blogspot.com/2016/07/blog-post_78.html

Lecheva G. Cyril and Methodius and the "Golden Age" of emperor Simeon the Great (methodical development of a literature lesson). Knowledge International Jurnal, 2020, No 41.2, pp. 421-427.

Lecheva G. The biblical genotype of the royal institution and its reflection in John's "Six Days". (**Оригинално заглавие:** Лечева, Г. Библейският генотип за царската институция и отражението му в Йоановия „Шестоднев“. Международна научна конференция „Християнската традиция и царската институция в българската култура“. Шуменски университет “Епископ Константин Преславски” 14-15 юни 2002. Виж: https://lechevag.blogspot.com/2016/07/blog-post_29.html

Lecheva G. Permanence of symbolic semantics and its historical connotations in the life and work of Cyrus Euthymius. (**Оригинално заглавие:** Лечева, Г. Перманентност на символичната семантика и нейните исторически конотации в житие и живот на кир Евтимий ... Международен симпозиум "Любопитство, знание и власт", 16-19 май 1996; *Годишник на Център за славяно-византийски проучвания "Ив.Дуйчев"*, том 90, С., 2000 г.; *сп.Дарба*, бр.7-8, 1996. *Виж:* https://lechevag.blogspot.com/2016/07/blog-post_56.html)

Milev Al. Greek passionals of Kliment Ohridski. Sofia, 1966, p.135. (**Оригинално заглавие:** Милев Ал. *Гръцките жития на Климент Охридски*. София, 1966, с. 135.

Panayotov, V., (1999). For the "Folk Life" of St. John of Rila. - In: Preslav Literary School. Volume 4, pp. 75 - 99. Shumen: Publishing House of the University of Shumen "Bishop Konstantin Preslavski". (**Оригинално заглавие:** Панайотов, В., 1999. *За «Народното житие» на св. Йоан Рилски*. – В: *Преславска книжовна школа*. Том 4, с. 75 – 99. Шумен: Издателство на Шуменския университет „Еп. Константин Преславски“).

Petkanova D. Old Bulgarian literature. Apocryphas. Sofia, 1982, p.342. (**Оригинално заглавие:** Петканова Д. *Стара българска литература*. Апокрифи. София, 1982, с 342.)

Petrov T. Development and role of bulgarian education during the Middle Ages. - In: Journal of historical and archaeological researches (at Shoumen University "Bishop Konstantin Preslavski"). Issue 1, 2013(**Оригинално заглавие:** Петров Т. Развитие и роля на българското образование през Средновековието. – В: *Журнал за исторически и археологически изследвания (на ШУ "Еп. Константин Преславски")*. Бр. 1, 2013

Онищенко Е. В. Образование в Древней Руси IX - начала XIII вв. Москва, 2005 (дисертация). URL: <http://cheloveknauka.com/obrazovanie-v-drevney-rusi-ix-nachala-xiii-vv#ixzz4A8U9oBНr>

Selected sources of the Bulgarian history. Т. II. Sofia, 2004, p.41. (**Оригинално заглавие:** *Подбрани извори за българската история*. Т. II. София, 2004, с. 41.)

Spasova, M., (1998). Is the People's (Nameless) Life of St. John of Rila popular? - In: *Palaeobulgarica / Old Bulgarian Studies*. Volume XXII, 4, pp. 50 - 74. Publishing House of the Bulgarian Academy of Sciences). (**Оригинално заглавие:** Спасова, М., 1998. *Народно ли е Народното (Безименното) житие на св. Йоан Рилски*. – В: *Palaeobulgarica / Старобългаристика*. Том XXII, 4, с. 50 – 74. Издателство на Българската академия на науките).

Vladimirov G. Danubian and Volgian Bulgaria - forming and changing of the cultural models (VII - XI c.). Sofia, 2005, p.12 - 14. (**Оригинално заглавие:** Владимиров Г. Дунавска България и Волжка България – формиране и промяна на културните модели (VII – XI в.). София, 2005, с. 12 – 14.)

Zlatarski V. History of bulgarian country during the middle ages... Т.1. Part 2., p.205; 234-235 (**Оригинално заглавие:** Златарски В. История на българската държава през средните векове... Т. 1. Част 2., с. 205; 234-235).